

Arany balladái és a Bogár Imre népballada

A magyar népballadák között az egész 19. század folyamán különös népszerűségnek örvendtek a betyárballadák. A teljes anyag számbavételéből azonban kiderül, hogy kevés önálló és egységes szövegű betyárballada keletkezett. Az esetek többségében ugyanazokat a szövegtömböket, sztereotip sorokat vagy versszakokat kapcsolták szabad kombinációkban egy-egy betyár nevéhez, messze-mentően variálva az ugyanarról a személyről szóló balladát. Például a legnépszerűbb betyár, Rózsa Sándor neve igen sok balladában szerepel, a szövegváltozatokból mégsem lehet egységes Rózsa Sándor-balladát összeállítani. Kivételt képez Bogár Imre balladája, amely – leszámítva a szövegromlásokat, csonkulásokat és betoldásokat – lényegében azonos szöveggel őrződött az egész magyar nyelvterületen (Moldva kivételével, ahová nem jutott el), noha a legnépszerűbb, legnagyobb számban felgyűjtött balladák közé tartozik.¹ Tartalma azonos a többi betyárballadáéval: rövid célzás a címszereplő betyárkodására, majd a betyárt kocsmában elfogják, felakasztják. A szöveg megfogalmazása azonban több, egyedülálló sajátosságot mutat.

Az 1862-ben (a betyár kivégzése évében) keletkezett ballada első tudományos szövegkiadása a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. kötetében jelent meg 1872-ben. A szöveg kiadója, Gyulai Pál, jegyzetben rámutat, hogy az utolsó előtti versszak kölcsönzés Arany *Zács Klára* című balladájából. Aranytól: „Harangoznak délre, / Udvari ebédre; / Akkor mene Feliczián / A király elébe.” A népballadában: „Harangoznak délre, / fél tizenkettőre. / Most kísérik [var.: Akkor viszik] Bogár Imrét / a vesztőhelyére.”²

Magában véve ez az egyezés magyarázható volna közkeletű népköltészeti fordulat egymástól független felhasználásával, de hogy nem erről, hanem tudatos kölcsönzésről van szó, bizonyossá válik egy további szövegegyezésből. Aranytól: „Királyasszony a templomban / De hiába várja.” A népballadában: „Duli Marcsa a babáját / de hiába [var.: már hiába] várja.”

A kölcsönzésen túlmenően, figyelmes vizsgálattal még további, meglepően erős Arany-hatás is kimutatható.

Mindenekelőtt a versforma, amely azonos a két költeményben (6-6-8-6 szótagos verssorok, *x a x a* félrímmel, illetve *a a x a* visszatérő rímmel), teljesen szokatlan a magyar népballadákban. Ez a versforma a magyar népköltészetben a lírának (népdaloknak), nem az epikának (balladának) a formája. Egyetlen további előfordulása elbeszélő jellegű költeményben a *Megöltek egy legényt...* kezdetű balladás dal,³ amely erősen lírai jellegű. Így egyértelmű, hogy az 1855-ben keletkezett Aranyballada mintájára költötte versét ebben a szokatlan formában a szerző.

Szintén szokatlan a népballadákban a természeti kezdő képpel vagy helyzetképpel történő indítás: „Zavaros a Tisza, / nem akar megszállni [var.: higgadni].” Ez

¹ Szövegére és keletkezéstörténetére vonatkozólag I. BÉKÉS István, *Magyar ponyva Pitaval*. Bp., 1966. 203–220.; VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*. Bp., 1976. II. 635–641.; vö. még a *Magyar Néprajzi Lexikon* (MNL) *Betyárballada és Bogár (Szabó) Imre* címszavát.

² MNGy I. 572–573.

³ A *megszólaló halott* címen összefoglalt ballada-típus. KÁLMÁNY Lajos nem balladának, hanem románcnak minősíti. Az ő gyűjtésében (*Alföldi népballadák*. Bp., 1954.) jellemző módon található még néhány ballada ebben a formában, amelyek mind későbbi keletkezésűek (pl. az 55. sz. Rudolf trónörököséről szól, és egész versszakot vesz át a *Bogár Imre-balladából*), s szemmel láthatólag a *Bogár Imre-ballada* hatására használják ezt a formát. Emellett – mint ORTUTAY Gyula megjegyzi az 56. számúróól (251.), zavaros szerkezetűek, több dal kombinációjának látszanak.

ismét a Zács Klára példáját követi: „*Királyasszony kertje / Kivirult hajnalra.*” Népköltészetünkben ez is kizárólag a líra sajátja, s talán egyetlen további balladai előfordulása az inkább lírai dalfűzérnek nevezhető Rózsa Sándor versezetek egyikében található: „*Esik eső, szép csendesen csepereg, / Rózsa Sándor a kocsmában kesereg.*”⁴ Viszont ugyanaz a kezdő kép dalszövegben már Krizánál előfordul: „*Zavaros a Nyárád, / nem akar megszállni.*”

Mindezeknél feltűnőbb, hogy a Zács Klára egyedi hatásán túlmenőleg, Arany egyéb balladáinak szerkezeti sajátossága is világosan látható a Bogár Imre-ballada felépítésében. Népballadáinkban – nemcsak a betyárballadákban – teljesen ismeretlen az a stilisztikai megoldás, amellyel e balladában találkozunk: az első versszak (természeti kép vagy helyzetkép, bevezető elem) megismétlése záró versszakként, módosított szöveggel: „*Zavaros a Tisza, / nem akar megszállni. / Az a híres Bogár Imre / által akar menni,*” és: „*Elapadt [var.: Kiapadt] a Tisza, / csak a sara maradt. / Meghalt szegény Bogár Imre, / csak a híre maradt.*” A Zács Klára nem ilyen szerkezetű, tehát innét nem meríthette az ötletet a szerző. Viszont Arany többi balladájának igen jellemző megoldása ez a keretbe foglalás: az 1862 előtti időszakból öt balladájában találkozunk vele,⁵ és még az Őszikékben is két ízben alkalmazza. Legklasszikusabb példája az *Ágnes asszony*, kétszeri visszatéréssel: „*Ágnes asszony a patakban / Fehér lepedőjét mossa – Lepedőjét újra mossa – Régi rongyát mossa, mossa.*”

Mindez együttvéve arra mutat, hogy a szerző nemcsak jól ismerte Arany költését, hanem a pusztá szövegismereten túlmenőleg, annak rejtettebb stilisztikai sajátosságait is felfogta, és felhasználta saját alkotásában.

Ugyanakkor az ismeretlen költő teljes mértékben megmaradt valódi népi alkotónak. Műköltői igénnyel fellépő személy nem mert volna ilyen népnyelvi kifejezéseket használni: „*pénzt akar csinálni*”, „*ablakod firhangján*”, sőt a „*zöld vásár*” (azaz mai fogalommal „*feketepiac*”) fogalmát nem merté volna értelmezés nélkül bevenni a szövegbe. Jellegetes népballada (nem műköltészetű) fordulat a kétszer is előforduló (a férfi és női szereplőt összekapcsoló) „*az a híres*” díszítő jelző. Ugyanúgy kizárólag a népköltészetre (azon belül a balladákra) jellemző stílus-sajátság a sorismétlés (anadiplozis), amelyre a magyar műköltészetben alig találunk példát: „*... Által akar menni. / / Által akar menni, / csikót akar lopni, / Kecskeméti ződ vásárra [var.: vásáron] / pénzt akar csinálni. / / Pénzt akar csinálni, / bölcsőt akar venni...*”

Másrészt a félnépi versfaragók, ponyvaszerzők, históriások tákolmányaitól is élesen elüt a Bogár Imre-ballada. A félnépi ponyvaballadákra mindenekelőtt a terjedősség, az események minél részletesebb előadása és a moralizálás jellemző, s mindezeknek ellentéte a magyar népballada, élén a Bogár Imre-balladával. Világosan mutatja ezt a különbséget Bogár Imre történetének ponyvára került két változata. A szóban forgó ballada ugyanis vagy azonnal, vagy igen hamar megjelent a ponyván is, és szintén azonnal versbe szedte a történetet egy klapancia-gyártó

⁴ Ecsedi István hortobágyi gyűjtésében a *Kékellik Mátra, eső akar lenni* kezdetű, sztereotípiákat felsorakoztató versezetben rögtön a negyedik sor mutatja, hogy nem balladával állunk szemben: „*Hadd úsztatom által a zavaros Marost.*” A Mátra és a Maros meglehetősen távol van egymástól. – Rabénekekben gyakori, vö.: MNL megfelelő címszavát.

⁵ A *varró leányok*: „*Lányok, lányok, lakodalom – Lányok, lányok, vegyetek fel...*”; *Szőke Panni*: „*Szőke Panni henyélve ül – Panni nem szól, görnyedve ül*”; *Az egri leány*: „*Kassa mellett, egy fölvárban – Kassa mellé, a felvárba*”; *Both bajnok özvegye*: az első versszak szó szerint megismétlődik a végén. Az Őszikékben: *Tengeri-hántás* és *Vörös Rébék*.

⁶ FARAGÓ József, *Virágok vetélkedése. Régi magyar népballadák*. Bukarest, 1986. 41.

fűzfapoéta. A ponyvakiadások hamarosan összekapcsolták a kettőt, és közös fűzetben hozták a két, jellegükben igen eltérő alkotást: a népit és a „félnépit”. Mondani sem kell, hogy ez utóbbi értéktelen tákolmány, míg az előbbi népköltészetünk egyik gyöngyszeme, s nem véletlen, hogy azonnal elterjedt.⁷

Szintén népköltészeti – nem műköltészeti és nem ponyvairodalmi – eredetet bizonyít, hogy eleve dallammal keletkezett, és egységes dallammal terjedt el az egész magyar nyelvterületen. A ponyvakiadások a dallamot nem tartalmazzák, tehát csakis élőszóban terjedhetett.

A szerző társadalmi helyzetére vonatkozólag a fent mondottak Katona Imre megállapítását erősítik meg: „A nép- és műköltészetet egyaránt jól ismerő kortárs alkothatta.” Éppúgy lehetett a népi kultúrában benne élő falusi honorácior, mint olvasni szerető, költői tehetséggel megáldott parasztember. Bogár Imre balladája a magyar népi-nemzeti kultúra egységét példázza a kiegyezés előtti időben.

Vekerdi József

⁷ A legkorábbi ránk maradt ponyva-kiadás – amelyet Katona Imre fedezett fel – 1865-ből származik, de szerzőségi vitákból tudjuk, hogy első kiadása korábbi volt, legalábbis a ponyvaballadának. L. KATONA Imre, *Bogár Imre balladájának legkorábbi változata*. Békési Élet, X. 1975. 497–500.; KATONA Imre–LÁBADI Károly, *Erődök, mezők, vad ligetek*. Újvidék, 1980. 129–136. L. még: BÉKÉS István, *i. m.*